

Ks. dr hab. Tadeusz Zadykowicz, prof. KUL
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Teologii
Instytut Nauk Teologicznych
Sekcja Teologii Moralnej

Lublin, 6.08.2026

RECENZJA

rozprawy doktorskiej ks. mgr. lic. Mateusza Markowskiego
pt. *Ubodzy jako kategoria teologiczna w nauczaniu papieża Franciszka*.
Toruń 2026, ss. 210,
napisanej w Katedrze Teologii Systematycznej
na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu,
pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Wiesława Łużyńskiego.

W związku z Uchwałą Rady Dyscypliny Nauki Teologiczne Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w sprawie powołania komisji w postępowaniu o nadanie stopnia doktora nauk teologicznych ks. mgr. lic. Mateuszowi Markowskiemu przedstawiam recenzję rozprawy pt. *Ubodzy jako kategoria teologiczna w nauczaniu papieża Franciszka*. Recenzja zawiera ocenę merytoryczną i formalną pracy, wskazanie zagadnień do dyskusji, a także wniosek końcowy.

Współczesna refleksja teologiczna coraz częściej konfrontuje się z wyzwaniami, które rodzą się na styku życia religijnego i dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości społecznej. Do najważniejszych z nich należy problem ubóstwa, będący nie tylko zjawiskiem ekonomicznym i społecznym, lecz także kwestią o głębokim wymiarze antropologicznym, etycznym i teologicznym. Narastające nierówności społeczne, migracje, konflikty zbrojne, kryzysy gospodarcze oraz procesy wykluczenia społecznego sprawiają, że pytanie o miejsce osób ubogich w życiu Kościoła i społeczeństwa pozostaje jednym z najistotniejszych zagadnień współczesnej refleksji naukowej.

Kościół katolicki od początku swego istnienia podejmował problem ubóstwa zarówno w wymiarze praktyki miłosierdzia, jak i refleksji doktrynalnej. Szczególnie intensywnie zagadnienie to rozwijane było w katolickiej nauce społecznej oraz w nauczaniu kolejnych papieży, którzy wskazywali na nierozzerwalny związek między głoszeniem Ewangelii a troską o człowieka znajdującego się w sytuacji ubóstwa i wykluczenia. W ostatnich latach problematyka ta zyskała jednak nowy wymiar za sprawą pontyfikatu papieża Franciszka, który uczynił troskę o ubogich jednym z centralnych motywów swojego nauczania i działalności duszpasterskiej. W jego wypowiedziach osoby ubogie nie są postrzegane jedynie jako adresaci działań charytatywnych, lecz jako aktywni uczestnicy życia Kościoła, a nawet uprzywilejowane miejsce odkrywania obecności Chrystusa i rozumienia misji wspólnoty ekklezjalnej.

Takie przesunięcie akcentów rodzi szereg pytań o charakterze systematyczno-teologicznym. Dotyczą one zarówno ciągłości nauczania Franciszka z wcześniejszą tradycją Kościoła, jak i oryginalności jego propozycji interpretacyjnej. W szczególności interesująca wydaje się kwestia ujmowania ubogich nie wyłącznie jako kategorii socjologicznej czy przedmiotu działalności charytatywnej, ale jako kategorii teologicznej, pozwalającej głębiej odczytać naturę Kościoła, jego misję oraz sposób obecności Boga w historii człowieka. Problem ten pozostaje aktualny nie tylko z perspektywy teologii systematycznej, lecz także dla współczesnej ekklezjologii, teologii pastoralnej oraz katolickiej nauki społecznej.

W ten nurt badań wpisuje się rozprawa doktorska ks. Mateusza Markowskiego pt. *Ubodzy jako kategoria teologiczna w nauczaniu papieża Franciszka*, przygotowana pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Wiesława Łużyńskiego na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Autor podejmuje próbę wszechstronnego opracowania zagadnienia, które – choć obecne w licznych publikacjach dotyczących pontyfikatu Franciszka – nie doczekało się dotąd wyczerpującego ujęcia syntetycznego, ukazującego kategorię ubogich w perspektywie teologii systematycznej. Zgodnie z deklaracją zawartą we wstępie rozprawy, celem pracy jest wykazanie, że w nauczaniu papieża Franciszka ubodzy stanowią nie tylko przedmiot preferencyjnej opcji Kościoła, ale również szczególne *locus theologicus*, pozwalające na głębsze rozumienie Objawienia, natury Kościoła i jego misji we współczesnym świecie.

Tak określona problematyka zasługuje na uwagę zarówno ze względu na swoją aktualność, jak i znaczenie dla współczesnej refleksji teologicznej. Już na poziomie sformułowania tematu można dostrzec ambicję Autora, aby połączyć analizę źródeł nauczania papieża Franciszka z szerszym kontekstem biblijnym, patrystycznym, społecznym i eklezjologicznym, co stwarza podstawy do podjęcia pogłębionej oceny wartości naukowej przedłożonej rozprawy.

I. Ogólne omówienie rozprawy

Rozprawa doktorska ks. Mateusza Markowskiego pt. „Ubodzy jako kategoria teologiczna w nauczaniu papieża Franciszka” liczy 210 stron. Praca ma przejrzystą i logiczną strukturę, obejmującą: streszczenie w języku polskim i angielskim, spis treści, wstęp, pięć rozdziałów merytorycznych, zakończenie oraz bibliografię.

We Wstępie (s. 6-10) Autor uzasadnia wybór tematu, przedstawia aktualny stan badań, określa cel rozprawy, problem badawczy, stawia tezę oraz omawia zastosowaną metodę badawczą. Wskazuje również podstawę źródłową pracy oraz szczegółowo prezentuje strukturę całej rozprawy.

Rozdział pierwszy – „Ubodzy w świecie współczesnym” (s. 11-40) ma charakter wprowadzający i interdyscyplinarny. Autor analizuje zjawisko ubóstwa z perspektywy kulturowej (s. 13-22), socjologicznej (s. 22-29), politycznej (s. 29-34) oraz filozoficznej (s. 34-40), ukazując wieloaspektowość badanego problemu. Rozdział ten stanowi niezbędny fundament dla dalszych rozważań teologicznych, ponieważ pozwala precyzyjnie określić zakres pojęcia ubóstwa oraz wskazać jego współczesne uwarunkowania.

Rozdział drugi – „Doktrynalne podstawy teologii ubóstwa” (s. 41-74) przedstawia historyczno-teologiczne źródła refleksji nad ubóstwem. Autor omawia biblijną wizję ubogich (s. 42-45), perspektywę patrystyczną (s. 45-51), analizuje zagadnienie ubóstwa w kontekście wybranych koncepcji filozoficznych (s. 51-56), wskazuje inspiracje płynące z teologii wyzwolenia (s. 56-58), a następnie przedstawia rozwój katolickiej nauki społecznej dotyczącej ubóstwa (s. 58-74). Rozdział ten ukazuje ciągłość rozwoju doktryny Kościoła oraz przygotowuje grunt dla analizy nauczania papieża Franciszka.

Rozdział trzeci – „Miejsce ubogich w Kościele” (s. 75-95) poświęcony został antropologicznym i eklezjologicznym aspektom problematyki. Autor omawia osobową godność człowieka ubogiego (s. 75-83), zagadnienie podmiotowości ubogich w życiu Kościoła (s. 83-90), a także analizuje krytykę współczesnych koncepcji ekonomicznych obecną w nauczaniu papieża Franciszka (s. 90-95). Rozważania zawarte w tym rozdziale prowadzą do ukazania ubogich jako aktywnych podmiotów życia wspólnoty kościelnej, a nie jedynie odbiorców pomocy charytatywnej.

Najobszerniejszy i zarazem najbardziej oryginalny charakter ma Rozdział czwarty – „Locus theologicus” (s. 96-132), który stanowi zasadniczy trzon rozprawy. Autor analizuje osobiste świadectwo papieża Franciszka (s. 96-103), przedstawia ubogich jako hermeneutyczny klucz do rozumienia Kościoła (s. 103-111), omawia ideę nawrócenia duszpasterskiego (s. 111-118), koncepcję Kościoła ubogiego (s. 118-121), a następnie rozwija zagadnienie „Kościoła ubogiego i dla ubogich” jako nowej ortodoksji ubóstwa (s. 121-132). W tej części Autor podejmuje próbę systematycznego uzasadnienia tezy, że osoby ubogie stanowią uprzywilejowane miejsce objawiania się Chrystusa i tym samym kategorię teologiczną o fundamentalnym znaczeniu dla współczesnej eklezjologii.

Rozdział piąty – „Propozycja rozwiązywania problemu ubóstwa” (s. 133-191) ma charakter aplikacyjny. Autor omawia duszpasterską działalność Kościoła wobec osób ubogich (s. 134-162), rolę kościelnych instytucji charytatywnych (s. 162-168), znaczenie organizacji społecznych (s. 178-179) oraz odpowiedzialność państwa za przeciwdziałanie ubóstwu (s. 179-191). Rozdział ten wskazuje praktyczne konsekwencje wcześniejszych analiz i ukazuje możliwość integralnego podejścia do problemu ubóstwa, uwzględniającego współpracę Kościoła, społeczeństwa obywatelskiego i instytucji publicznych.

W Zakończeniu (s. 192-195) Autor syntetycznie przedstawia najważniejsze wyniki przeprowadzonych badań, odnosząc je do postawionego problemu badawczego i przyjętej tezy. Podkreśla, że nauczanie papieża Franciszka prowadzi do pogłębionego rozumienia preferencyjnej opcji na rzecz ubogich poprzez ukazanie ich jako podmiotów życia Kościoła oraz szczególnego *locus theologicus*. Całość dopełnia obszerna bibliografia (s. 196-210).

II. Ocena rozprawy

1. Ocena merytoryczna

Przedłożona do recenzji rozprawa stanowi wartościowe i dobrze udokumentowane studium z zakresu nauk teologicznych, sytuujące się na pograniczu eklezjologii, katolickiej nauki społecznej oraz teologii pastoralnej. Autor podjął problem aktualny zarówno z perspektywy współczesnych badań teologicznych, jak i praktyki duszpasterskiej Kościoła. Należy podkreślić, że zagadnienie ubóstwa nie jest w pracy traktowane wyłącznie jako problem społeczny czy ekonomiczny, ale przede wszystkim jako kategoria teologiczna, co stanowi zasadniczą oś całego opracowania. Takie ujęcie odpowiada współczesnym kierunkom rozwoju teologii, zwłaszcza inspirowanej nauczaniem papieża Franciszka, i należy je uznać za trafne oraz naukowo uzasadnione.

Na szczególne uznanie zasługuje sam wybór tematu. Problematyka ubóstwa od wielu lat pozostaje przedmiotem badań socjologów, ekonomistów czy politologów, natomiast znacznie rzadziej podejmowana jest jako przedmiot pogłębionej refleksji teologicznej. Autor słusznie zauważa istniejącą lukę badawczą i podejmuje próbę jej wypełnienia poprzez ukazanie ubogich jako *locus theologicus* w nauczaniu papieża Franciszka. Tym samym rozprawa wykracza poza zwykłą prezentację papieskiego nauczania i zmierza do jego systematycznej interpretacji, co należy uznać za jej niewątpliwy walor naukowy.

Za właściwie sformułowany należy uznać zarówno główny problem badawczy, jak i odpowiadające mu cele szczegółowe. Autor pyta o miejsce ubogich w nauczaniu papieża Franciszka oraz o konsekwencje tej wizji dla rozumienia Kościoła i jego misji, jednocześnie stawiając tezę, iż papież przedstawia ubogich nie tylko jako przedmiot preferencyjnej opcji Kościoła, ale również jako *locus theologicus* – uprzywilejowane miejsce objawiania się Chrystusa i refleksji teologicznej. Analiza kolejnych rozdziałów prowadzi do wniosku, że postawiony problem został konsekwentnie zrealizowany, a przyjęta teza znalazła

przekonujące uzasadnienie. Poszczególne cele szczegółowe zostały podporządkowane realizacji celu głównego i tworzą logiczny ciąg argumentacyjny.

Interdyscyplinarna analiza ubóstwa przeprowadzona w rozdziale pierwszym dowodzi, że Autor wykazuje dobrą orientację w literaturze z zakresu socjologii, filozofii, politologii i nauk społecznych, dzięki czemu czytelnik otrzymuje szerokie tło dla dalszych analiz teologicznych. Na uznanie zasługuje ukazanie wielowymiarowego charakteru ubóstwa oraz odejście od jego redukcji do kategorii wyłącznie ekonomicznej. Interdyscyplinarność nie ma tu charakteru przypadkowego, lecz stanowi cenne przygotowanie do późniejszej refleksji teologicznej. Niektóre partie rozdziału mają jednak charakter bardziej syntetycznego przeglądu stanowisk niż ich pogłębionej analizy. Wydaje się, że miejscami można byłoby jeszcze wyraźniej ukazać związek prezentowanych koncepcji z zasadniczym problemem badawczym oraz z dalszym tokiem wywodu teologicznego.

W tym kontekście pewną uwagę natury metodologicznej budzi zapowiedź zamieszczona we wstępie do rozdziału, gdzie Autor stwierdza: „Podążając za nauczaniem papieża Franciszka, przedstawimy ubóstwo jako kategorię kulturową, socjologiczną, polityczną i filozoficzną” (s. 13). W praktyce rozdział opiera się niemal wyłącznie na literaturze z zakresu nauk społecznych i filozofii, natomiast odwołania do nauczania papieża Franciszka pojawiają się sporadycznie. Nie umniejsza to wartości samego opracowania, gdyż szerokie ujęcie interdyscyplinarne dobrze wprowadza czytelnika w problematykę rozprawy, wydaje się jednak, że warto było wyraźniej zaznaczyć, iż rozdział ten pełni przede wszystkim funkcję wprowadzającą i stanowi tło dla właściwych analiz teologicznych podejmowanych w kolejnych częściach pracy. Takie doprecyzowanie pozwoliłoby lepiej powiązać deklaracje metodologiczne z rzeczywistą konstrukcją wywodu. Na marginesie można również zauważyć, że zapowiadając analizę ubóstwa w pięciu wymiarach (s. 12), Autor ostatecznie pomija odrębne omówienie jego aspektu ekonomicznego, choć elementy tej problematyki pojawiają się w różnych miejscach rozprawy.

Pewną uwagę można zgłosić także do części poświęconej filozoficznemu ujęciu ubóstwa. Autor stwierdza, że „ubóstwo stanowi zło” (s. 34), a następnie doprecyzowuje, iż chodzi o „zło moralne” (s. 35). Wydaje się, że użyte sformułowanie wymaga większej precyzji terminologicznej. W klasycznej filozofii i teologii moralnej termin *zło moralne* odnosi się bowiem do czynu moralnie złego (*malum culpae*), natomiast samo ubóstwo, rozumiane jako stan niedostatku czy wykluczenia, zaliczane jest raczej do kategorii zła fizycznego (*malum poenae*), nawet jeśli często stanowi konsekwencję grzechów społecznych lub niesprawiedliwych struktur. Można przypuszczać, że Autor miał na myśli moralną ocenę zjawiska ubóstwa i jego skutków, a nie kwalifikację samego ubóstwa jako zła moralnego. Doprecyzowanie tej kwestii pozwoliłoby uniknąć ewentualnych nieporozumień terminologicznych. Jest to jednak uwaga odnosząca się do precyzji języka filozoficzno-teologicznego, nie zaś do zasadniczej koncepcji przedstawionych rozważań.

Drugi rozdział prezentuje solidne podstawy historyczno-doktrynalne podjętej problematyki. Autor sprawnie prowadzi czytelnika od świadectwa biblijnego poprzez refleksję Ojców Kościoła, wybrane koncepcje filozoficzne i teologię wyzwolenia aż do współczesnej katolickiej nauki społecznej. Na uznanie zasługuje umiejętność ukazania ciągłości rozwoju doktryny Kościoła oraz właściwe osadzenie nauczania papieża Franciszka w szerszej tradycji teologicznej. Szczególnie cenne jest uniknięcie pokusy przedstawiania obecnego pontyfikatu jako zerwania z wcześniejszym nauczaniem. Autor przekonująco ukazuje raczej rozwój i pogłębienie intuicji obecnych już w Piśmie Świętym, Tradycji i wcześniejszym Magisterium Kościoła.

Pewien niedosyt może jednak pozostawiać sposób powiązania przedstawionych podstaw doktrynalnych z zasadniczym przedmiotem badań, jakim jest nauczanie papieża Franciszka. Rozdział ma przede wszystkim charakter historyczno-syntetyczny i tylko sporadycznie odwołuje się bezpośrednio do papieskich dokumentów. Wyjątek stanowią rozważania poświęcone wybranym koncepcjom filozoficznym, w których Autor trafnie wskazuje związki między myślą Hansa Jonasa, personalizmem chrześcijańskim czy etyką odpowiedzialności a intuicjami obecnymi w encyklice *Laudato si'* (s. 52-53). Podobne odniesienia do tekstów Franciszka mogłyby pojawić się również przy prezentacji świadectwa biblijnego czy patrystycznego. Pozwoliłoby to jeszcze wyraźniej ukazać nie tylko historyczne źródła teologii ubóstwa, lecz także sposób ich twórczej recepcji i rozwinięcia w nauczaniu papieża.

W tym samym kontekście można zauważyć, że niektóre stwierdzenia dotyczące nauczania Franciszka pozostały bez bezpośredniego udokumentowania. Przykładowo, pisząc, iż papież „nieustannie przypominał” słowa Jezusa z Mt 25,40 (s. 76), Autor nie odsyła do konkretnych dokumentów lub wypowiedzi papieskich. Nie wpływa to na trafność samej obserwacji, jednak pełniejsze udokumentowanie tego rodzaju twierdzeń wzmocniłoby warsztat naukowy rozprawy i jeszcze wyraźniej eksponowałoby rolę źródeł podstawowych.

Podobną uwagę można odnieść do części poświęconej teologii wyzwolenia. Autor zwięźle i rzeczowo przedstawia jej podstawowe założenia, natomiast dopiero w dalszej części rozdziału wyraźniej ukazuje ich związek z nauczaniem papieża Franciszka. Wydaje się, że wcześniejsze zasygnalizowanie tej relacji ułatwiłoby czytelnikowi dostrzeżenie ciągłości wywodu oraz lepiej uzasadniłoby obecność tego zagadnienia w strukturze rozprawy.

Trzeci rozdział stanowi ważny etap przejścia od refleksji historyczno-doktrynalnej do właściwej syntezy systematycznej. Zagadnienia godności osoby ubogiej, jej podmiotowości oraz krytyki współczesnych koncepcji ekonomicznych zostały przedstawione kompetentnie i w sposób spójny. W tej części rozprawy wyraźnie dostrzegalna jest dobra znajomość personalistycznych podstaw katolickiej nauki społecznej oraz umiejętność ich twórczego odniesienia do nauczania papieża Franciszka. Autor przekonująco ukazuje, że troska o ubogich nie wynika jedynie z przesłanek społecznych czy etycznych, ale posiada głęboki fundament antropologiczny i teologiczny.

Nieco bardziej syntetyczny charakter ma część poświęcona krytyce współczesnych modeli ekonomicznych. Jest to zrozumiałe, gdyż zagadnienia ekonomiczne nie stanowią zasadniczego przedmiotu rozprawy. Można jednak odnieść wrażenie, że szersze odniesienie do ekonomicznych uwarunkowań analizowanych zjawisk jeszcze bardziej dopełniłoby prowadzony wywód.

Interesującym zagadnieniem, które mogłoby stać się przedmiotem dalszej refleksji, jest sposób przedstawienia krytyki współczesnych systemów społeczno-ekonomicznych. Autor, pozostając wierny nauczaniu papieża Franciszka, koncentruje się przede wszystkim na krytyce neoliberalnego kapitalizmu, ekonomii wykluczenia, globalizacji, technokracji oraz kultury odrzucenia. Odpowiada to niewątpliwie głównym akcentom obecnym w dokumentach tego pontyfikatu. Można jednak postawić pytanie, czy dla pełniejszego ukazania ciągłości katolickiej nauki społecznej nie warto byłoby choćby krótko przypomnieć, że krytyczna refleksja Magisterium obejmowała również inne modele skrajne, zwłaszcza systemy kolektywistyczne i socjalistyczne, szeroko analizowane przez wcześniejszych papieży. Nie chodzi przy tym o przypisywanie papieżowi Franciszkowi poglądów, których *explicite* nie rozwija, ale raczej o jeszcze wyraźniejsze osadzenie jego nauczania w szerszej perspektywie rozwoju społecznej doktryny Kościoła.

Pewną refleksję może również budzić stwierdzenie Autora, że Kościół powszechny coraz uważniej wsłuchuje się w głos Kościołów ubogich, zwłaszcza Kościołów Afryki, Azji, Ameryki Łacińskiej (por. s. 89). Jest to niewątpliwie jedna z istotnych intuicji pontyfikatu Franciszka, wskazująca na rosnące znaczenie Kościołów lokalnych w procesie rozeznawania wyzwań stojących przed wspólnotą wierzących. Można jednak postawić pytanie, czy współczesna sytuacja Kościoła pozwala już mówić o pełnej realizacji tego postulatu. Wydaje się, że złożoność aktualnych procesów zachodzących w Kościele powszechnym skłania raczej do ostrożniejszej oceny stopnia rzeczywistej recepcji głosu Kościołów młodych i rozwijających się.

Na szczególne uznanie zasługuje rozdział czwarty, poświęcony kategorii *locus theologicus*. Stanowi on najbardziej oryginalną i zarazem najwartościowszą naukowo część rozprawy. To właśnie tutaj Autor w pełni ujawnia swoją samodzielność badawczą oraz zdolność do twórczej syntezy materiału źródłowego. W przekonujący sposób interpretuje nauczanie papieża Franciszka, wykazując, że osoby ubogie nie są jedynie adresatami działań charytatywnych Kościoła, lecz współtworzą jego tożsamość i stanowią uprzywilejowane miejsce doświadczenia obecności Boga oraz odczytywania Jego działania w historii. Autor nie poprzestaje na referowaniu wypowiedzi papieskich, lecz podejmuje udaną próbę ich systematycznej interpretacji, tworząc spójną koncepcję teologiczną. W mojej ocenie właśnie ten rozdział stanowi najważniejsze osiągnięcie naukowe całej rozprawy.

Jedyną uwagę o charakterze dyskusyjnym można odnieść do jednego z użytych w tym rozdziale sformułowań dotyczących jałmużny. Autor stwierdza, że „jałmużna wypacza sens miłosierdzia i multiplikuje zjawisko wykluczenia” (s. 110). Odczytane dosłownie, zdanie to mogłoby budzić pewne wątpliwości interpretacyjne, gdyż tradycja biblijna i nauczanie Kościoła niezmiennie ukazują jałmużnę jako jeden z podstawowych uczynków miłosierdzia i ważny wyraz chrześcijańskiej miłości bliźniego. Lektura dalszych partii rozprawy pozwala jednak właściwie odczytać intencję Autora. W rozdziale piątym wyraźnie podkreśla on, że jałmużna pozostaje obowiązkiem chrześcijanina i jest „aktem miłości”, o ile nie ogranicza się jedynie do przekazania dóbr materialnych, lecz prowadzi do autentycznego spotkania z osobą ubogą i budowania relacji (s. 139-140). Można zatem przyjąć, że przedmiotem krytyki nie jest sama jałmużna, lecz jej zredukowana, czysto filantropijna forma. Być może warto byłoby już przy pierwszym sformułowaniu tej myśli wyraźniej zaznaczyć taki kontekst, co pozwoliłoby uniknąć możliwych nieporozumień interpretacyjnych. Jest to jednak uwaga odnosząca się przede wszystkim do precyzji sformułowania, nie zaś do zasadniczej koncepcji teologicznej rozwijanej w tym rozdziale.

Piąty rozdział ma charakter bardziej aplikacyjny i stanowi próbę przełożenia wcześniejszych ustaleń teoretycznych na płaszczyznę praktyki duszpasterskiej i społecznej. Ukazując teologiczne podstawy działalności charytatywnej Kościoła, Autor wskazuje na jej zakorzenienie w tajemnicy Trójcy Świętej oraz w naśladowaniu Chrystusa, dzięki czemu unika sprowadzenia posługi miłosierdzia do wymiaru wyłącznie organizacyjnego czy socjalnego. Rozważania te świadczą o dobrej znajomości klasycznej teologii miłosierdzia oraz katolickiej nauki społecznej. Na uznanie zasługuje także integralne ujęcie problematyki przezwycięzania ubóstwa, uwzględniające współodpowiedzialność Kościoła, państwa i organizacji społecznych, a także podkreślenie potrzeby nie tylko doraźnej pomocy, ale także przemiany struktur społecznych sprzyjających wykluczeniu.

Naturalną konsekwencją praktycznego charakteru tego rozdziału jest nieco bardziej pastoralny sposób prowadzenia wywodu. Nie umniejsza to jego wartości, choć miejscami można odnieść wrażenie, że refleksja systematyczno-teologiczna ustępuje miejsca rozważaniom o charakterze aplikacyjnym. Podobnie jak w dwóch pierwszych rozdziałach,

także tutaj częstsze odwoływanie się do dokumentów i wypowiedzi papieża Franciszka pozwoliłoby jeszcze wyraźniej ukazać specyfikę jego rozumienia działalności charytatywnej oraz sposób, w jaki rozwija on wcześniejszą tradycję Kościoła.

Pewną refleksję może również budzić sposób posługiwania się pojęciem „państwa opiekuńczego”. Autor używa go przede wszystkim w pozytywnym kontekście, akcentując odpowiedzialność państwa za przeciwdziałanie ubóstwu i ochronę osób znajdujących się w najtrudniejszej sytuacji życiowej. Wydaje się jednak, że dla pełniejszego osadzenia tych rozważań w tradycji katolickiej nauki społecznej warto byłoby odnieść się także do zasady pomocniczości, która wyznacza granice interwencji państwa i podkreśla odpowiedzialność rodziny, wspólnot lokalnych oraz społeczeństwa obywatelskiego. Takie uzupełnienie jeszcze pełniej ukazałoby równowagę między odpowiedzialnością instytucji publicznych a aktywnością podmiotów społecznych.

Na szczególne podkreślenie zasługuje natomiast wyraźne zaakcentowanie potrzeby współpracy Kościoła i państwa w zakresie pomocy osobom ubogim (s. 137) oraz zwrócenie uwagi na konieczność usuwania strukturalnych przyczyn ubóstwa, a nie ograniczania się jedynie do doraźnych form wsparcia (s. 140). Wątki te dobrze korespondują z główną tezą rozprawy i stanowią wartościowe dopełnienie wcześniejszych analiz teologicznych.

Podsumowując ocenę merytoryczną rozprawy, należy podkreślić, że jej niewątpliwym walorem jest bogata i właściwie dobrana baza źródłowa. Podstawę badań stanowią dokumenty papieża Franciszka – przede wszystkim encykliki, adhortacje apostolskie, homilie i przemówienia – uzupełnione dokumentami Soboru Watykańskiego II, wcześniejszym nauczaniem papieskim oraz obszerną literaturą przedmiotu z zakresu teologii, filozofii i nauk społecznych. Świadczy to o dobrej orientacji Autora w literaturze oraz umiejętności prowadzenia badań interdyscyplinarnych.

Na uznanie zasługuje również poprawność metodologiczna rozprawy. Autor konsekwentnie realizuje przyjętą metodę opisowo-analityczną, zachowując logiczny tok wywodu i prowadząc czytelnika od szerokiego ujęcia interdyscyplinarnego do systematycznej syntezy teologicznej. Poszczególne rozdziały pozostają ze sobą powiązane, a całość posiada wyraźną wewnętrzną spójność.

Na tle całości rozprawy interesującym polem do dalszej dyskusji pozostaje sposób interpretacji nowości pontyfikatu Franciszka. Autor trafnie ukazuje jego zakorzenienie w Piśmie Świętym, Tradycji oraz wcześniejszym nauczaniu Kościoła, jednocześnie posługując się niekiedy określeniami silnie akcentującymi nowość tego pontyfikatu, takimi jak „zmiana aksjologii” (s. 101, 117, 193), „zmiana hermeneutyki” (s. 101, 112, 113) czy „jedna z najważniejszych reform pontyfikatu” (s. 117). Rodzi to pytanie, czy chodzi o zmianę samego nauczania Kościoła o ubogich, czy raczej o nowy sposób odczytywania, akcentowania i duszpasterskiej realizacji tej samej doktryny. Lektura rozprawy skłania do przyjęcia drugiej interpretacji, która – jak się wydaje – najlepiej oddaje rzeczywisty sens nauczania papieża Franciszka.

Uwagi odnoszące się do meritum rozprawy mają charakter przede wszystkim dyskusyjny i nie podważają jej wysokiej wartości naukowej. Stanowią raczej wskazanie możliwych kierunków dalszego rozwijania podjętych badań. W mojej ocenie ks. Mateusz Markowski z powodzeniem zrealizował zamierzony cel badawczy, wykazał się umiejętnością samodzielnego prowadzenia badań naukowych, właściwie wykorzystał bogaty materiał źródłowy i literaturę przedmiotu oraz przedstawił oryginalne opracowanie, które wnosi wartościowy wkład do współczesnej refleksji nad teologią ubóstwa i nauczaniem papieża

Franciszka. Rozprawa stanowi wartościowe osiągnięcie naukowe, zasługujące na jednoznacznie pozytywną ocenę.

2. Ocena formalnej strony pracy

Pod względem formalnym rozprawa doktorska ks. Mateusza Markowskiego została przygotowana poprawnie i spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim z zakresu nauk teologicznych. Autor wykazuje dobrą znajomość zasad metodologii badań teologicznych, potrafi jasno określić przedmiot badań, sformułować problem badawczy oraz wyznaczyć cele pracy, które następnie konsekwentnie realizuje. Rozprawa cechuje się przejrzystą kompozycją, logicznym układem treści oraz poprawnym warsztatem naukowym, choć nie jest całkowicie wolna od pewnych uchybień natury metodologicznej i redakcyjnej.

Problem badawczy, cele i ich realizacja

Na pozytywną ocenę zasługuje sposób określenia głównego problemu badawczego oraz odpowiadających mu celów. Autor jasno formułuje pytanie dotyczące miejsca ubogich w nauczaniu papieża Franciszka oraz konsekwencji tej wizji dla rozumienia Kościoła i jego misji. Problem ten zostaje rozwinięty w szeregu celów szczegółowych, obejmujących analizę współczesnych ujęć ubóstwa, rekonstrukcję historycznego rozwoju refleksji teologicznej, interpretację nauczania papieża Franciszka oraz wskazanie jego implikacji pastoralnych i społecznych.

Przyjęte cele pozostają ze sobą spójne i zostały zasadniczo zrealizowane. Kolejne rozdziały prowadzą czytelnika od zagadnień ogólnych do systematycznej analizy nauczania papieskiego, a postawiona we Wstępie teza znajduje przekonujące uzasadnienie w przeprowadzonych badaniach. Pewien niedosyt może budzić jedynie fakt, że dwa pierwsze rozdziały – mimo niewątpliwej wartości poznawczej – mają przede wszystkim charakter historyczno-opisowy i interdyscyplinarny, a ich związek z zasadniczym przedmiotem badań, jakim jest nauczanie papieża Franciszka, nie zawsze zostaje dostatecznie wyeksponowany.

Źródła i literatura przedmiotu

Autor właściwie określa podstawę źródłową swoich badań, wskazując przede wszystkim dokumenty papieża Franciszka: encykliki, adhortacje apostolskie, homilie, przemówienia i orędzia. Uzupełniają je dokumenty Soboru Watykańskiego II, wcześniejsze nauczanie papieskie oraz teksty katolickiej nauki społecznej. Dobór źródeł należy ocenić wysoko. Autor wykazuje dobrą orientację w dokumentach Magisterium oraz umiejętność ich interpretacji.

Można jedynie zauważyć pewną asymetrię w wykorzystaniu materiału źródłowego. W dwóch pierwszych rozdziałach dokumenty papieża Franciszka pojawiają się stosunkowo rzadko, podczas gdy dominującą rolę odgrywa literatura przedmiotu. Dopiero od rozdziału trzeciego nauczanie Franciszka staje się rzeczywistym przedmiotem systematycznej analizy. Wyraźniejsze ukazywanie już w rozdziałach wprowadzających recepcji tradycji biblijnej, patrystycznej czy filozoficznej w nauczaniu papieża zwiększyłoby metodologiczną spójność całej rozprawy.

Literatura przedmiotu została dobrana bardzo starannie. Obejmuje zarówno klasyczne opracowania z zakresu teologii systematycznej i katolickiej nauki społecznej, jak również publikacje z filozofii, socjologii, politologii i ekonomii. Świadczy to o szerokiej orientacji Autora oraz umiejętnym wykorzystaniu perspektywy interdyscyplinarnej. Miejscami można jednak odnieść wrażenie, że Autor częściej referuje stanowiska poszczególnych badaczy, niż podejmuje z nimi własną dyskusję krytyczną, zwłaszcza w pierwszych dwóch rozdziałach.

Metoda badawcza i struktura rozprawy

Autor jasno określa metodę badawczą jako opisowo-analityczną, uzupełnioną interpretacją teologiczną. Przyjęta metoda odpowiada charakterowi podejmowanego problemu i została konsekwentnie zastosowana. Na uznanie zasługuje logiczne przechodzenie od analiz interdyscyplinarnych poprzez historyczno-doktrynalne do właściwej syntezy systematyczno-teologicznej.

Również struktura rozprawy jest zasadniczo przejrzysta i podporządkowana realizacji przyjętego celu badawczego. Pewną uwagę można zgłosić jedynie do konstrukcji pierwszego rozdziału. Autor zapowiada analizę ubóstwa w pięciu wymiarach: ekonomicznym, kulturowym, socjologicznym, politycznym i filozoficznym, natomiast w dalszym wywodzie rozwija jedynie cztery ostatnie perspektywy. Choć zagadnienia ekonomiczne pojawiają się później w różnych miejscach rozprawy, brak ich odrębnego omówienia powoduje niewielką niespójność między zapowiedzią metodologiczną a faktycznym układem pracy.

Język, styl i strona redakcyjna

Rozprawa została napisana poprawną polszczyzną naukową i zasadniczo zachowuje właściwy styl akademicki. Sporadycznie pojawiają się jednak sformułowania zaczerpnięte z języka potocznego lub publicystycznego, takie jak „rozkręcić biznes” (s. 141) czy „upadek na samo dno” (s. 177), które można byłoby zastąpić terminologią bardziej neutralną. Miejscami Autor posługuje się także pytaniami retorycznymi, charakterystycznymi raczej dla wypowiedzi popularnonaukowych lub kaznodziejskich niż dla wywodu naukowego. Uwagi te mają jednak wyłącznie charakter stylistyczny i nie wpływają na wartość merytoryczną rozprawy.

Od strony redakcyjnej praca została przygotowana starannie. Można jedynie wskazać pewną liczbę powtórzeń niektórych tez oraz przykładów historycznych (m.in. postaci św. Wawrzyńca, Paktu z Katakumb, działalności *Cor Unum* czy *Caritas Internationalis*). Powtórzenia te nie osłabiają zasadniczej argumentacji, jednak ich ograniczenie uczyniłoby wywód bardziej zwarty i przejrzysty.

Warto byłoby również przeprowadzić końcową korektę redakcyjną, zmierzającą do pełnego ujednolicenia zapisu tytułów dokumentów kościelnych oraz wyeliminowania nielicznych niekonsekwencji interpunkcyjnych i stylistycznych.

Aparat naukowy, przypisy i bibliografia

Aparat naukowy został przygotowany poprawnie i odpowiada standardom prac doktorskich. Sporadycznie pojawiają się jednak drobne niekonsekwencje w dokumentowaniu materiału źródłowego, takie jak brak bezpośrednich przypisów po niektórych cytatach lub twierdzeniach odnoszących się do nauczania papieża Franciszka. Są to jednak uchybienia incydentalne, niemające wpływu na ogólną ocenę warsztatu naukowego Autora.

Bibliografia została opracowana starannie i odpowiada zakresowi podejmowanej problematyki. Pewną uwagę można odnieść jedynie do jej konstrukcji. Skoro podstawowym przedmiotem badań jest nauczanie papieża Franciszka, wydaje się, że bardziej przejrzystym rozwiązaniem byłoby wyodrębnienie dokumentów tego pontyfikatu jako „Źródeł podstawowych”, pozostawiając pozostałe dokumenty Magisterium w grupie źródeł pomocniczych. Taki układ lepiej odzwierciedlałby strukturę materiału badawczego, nie zmieniając oczywiście wysokiej oceny doboru wykorzystanych źródeł.

Konkluzja

Reasumując, formalną stronę rozprawy należy ocenić wysoko. Zgłoszone uwagi mają przede wszystkim charakter metodologiczno-redakcyjny i dotyczą większej konsekwencji w podporządkowaniu wszystkich części pracy głównemu problemowi badawczemu, pełniejszego wykorzystania źródeł podstawowych oraz większej precyzji niektórych

rozwiązań redakcyjnych. Nie wpływają one jednak na pozytywną ocenę warsztatu naukowego Autora ani nie podważają wysokiego poziomu formalnego przedłożonej rozprawy.

3. Pytania do dyskusji

Lektura rozprawy doktorskiej ks. mgr. lic. Mateusza Markowskiego skłania recenzenta do postawienia kilku pytań, które mogą stanowić przedmiot dyskusji. Dotyczą one zarówno teologicznych konsekwencji przeprowadzonych analiz, jak i praktycznych implikacji przedstawionej koncepcji:

1. Preferencyjna opcja na rzecz ubogich a *ordo caritatis*

W rozprawie Autor podkreśla powszechność chrześcijańskiej miłości oraz wynikający z niej obowiązek pomocy ubogim – wszystkim (por. s. 146). Jak pogodzić tę powszechność miłości z klasyczną zasadą *ordo caritatis*, zgodnie z którą miłość bliźniego zakłada pewną hierarchię powinności? Czy preferencyjna opcja na rzecz ubogich stanowi wyjątek od tej zasady, czy raczej jej szczególną realizację?

2. Współpraca Kościoła i państwa w przeciwdziałaniu ubóstwu

W ostatnim rozdziale Autor wiele miejsca poświęca współpracy Kościoła, państwa oraz organizacji społecznych w przezwyciężaniu ubóstwa. Jak – zdaniem Autora – model tej współpracy może być realizowany we współczesnych warunkach polskich? Czy obecne relacje między Kościołem a instytucjami państwowymi sprzyjają takiej współpracy, czy też dostrzega Autor istotne przeszkody utrudniające jej realizację?

3. Hermeneutyka ciągłości i nowości w nauczaniu papieża Franciszka

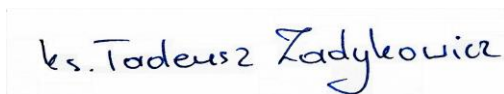
Autor konsekwentnie ukazuje nauczanie papieża Franciszka jako zakorzenione w Piśmie Świętym, Tradycji oraz wcześniejszym Magisterium Kościoła. Jednocześnie posługuje się określeniami takimi jak „zmiana aksjologii”, „zmiana hermeneutyki” czy „reforma”, akcentując nowość tego pontyfikatu. Jak Autor rozumie relację między ciągłością a nowością w nauczaniu papieża Franciszka? Czy chodzi przede wszystkim o rozwój doktryny, czy raczej o nowe rozłożenie akcentów, odmienny sposób interpretacji oraz praktycznej realizacji niezmiennego nauczania Kościoła?

III. Wniosek końcowy

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska ks. Mateusza Markowskiego pt. *Ubodzy jako kategoria teologiczna w nauczaniu papieża Franciszka* stanowi wartościowe i oryginalne opracowanie naukowe z zakresu katolickiej nauki społecznej, podejmujące problem aktualny zarówno dla współczesnej refleksji teologicznej, jak i dla praktyki duszpasterskiej Kościoła. Autor wykazał się dobrą znajomością źródeł, umiejętnością prowadzenia badań interdyscyplinarnych oraz zdolnością do samodzielnej syntezy materiału teologicznego. Szczególną wartość rozprawy stanowi próba ukazania ubogich jako *locus theologicus* w nauczaniu papieża Franciszka oraz osadzenie tej koncepcji w szerszej perspektywie biblijnej, patrystycznej i eklezjologicznej.

Stwierdzam zatem, że rozprawa doktorska ks. Mateusza Markowskiego pt. *Ubodzy jako kategoria teologiczna w nauczaniu papieża Franciszka* spełnia wymagania określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z późn. zm.) stawiane rozprawom doktorskim.

Wnoszę zatem do Rady Dyscypliny Nauki Teologiczne Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu wniosek o dopuszczenie ks. Mateusza Markowskiego do dalszych etapów postępowania w sprawie nadania stopnia doktora nauk teologicznych.

A handwritten signature in blue ink that reads "ks. Tadeusz Zadykowicz". The signature is written in a cursive style with a large, stylized 'Z'.

Ks. dr hab. Tadeusz Zadykowicz, prof. KUL